GENDER-BASED VIOLENCE AS A MANIFESTATION OF GENOCIDE IN MILITARY CONFLICTS: CERTAIN ASPECTS OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION THROUGH THE EXPERIENCE OF UKRAINE

Galina Tatarenko
Candidate of Jurisprudence, Head of the Department of Constitutional Law

Olena Arsentieva
Candidate of Jurisprudence, Dean of the Faculty of Law

Lyubov Kotova
Doctor of Jurisprudence, Professor of the Department of Law,
Eastern Ukrainian National University named after Volodymyr Dahl

ABSTRACT

The basic international and national legal acts that serve to prevent and protect individuals from gender-based violence in military conflicts are presented and analyzed in the article An analysis of certain groups of international legal acts such as resolutions, conventions, standards, and customary acts was carried out. UN Security Council Resolution No. 1325 "Women. Peace. Security" (2000), and the so-called "sister" Resolutions of the UN Security Council; Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women and the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; Acts and Customary Rules of International Humanitarian Law; The UN Declaration on the Elimination of Violence against Women were reviewed in this article. It is stated that the 18 universal standards for preventing gender-based violence and responding to it in emergency situations are currently relevant and most effective. They should be applied in all crisis cases. Standards for mitigation, prevention and response, as well as for coordination and functioning are fundamental.

The authors of the article proved that the term "gender-based violence" is broader in its meaning than "sexual violence" because it covers not only acts of sexual violence, but also includes any acts of violence (including non-sexual) based on gender. The article also focuses on sexual violence against women and girls, men and violence against girls and boys based on their gender. They are regarded as types of genocide and the most widespread gender-based acts of violence that are qualified as crimes. The study of national legal acts is allowed to state that Ukraine became the first country in the world that adopted national action plans in military conflict conditions and provided concrete steps to create conditions for the equal participation of women and men in conflict resolution, peacemaking, reconstruction processes, addressing security challenges, systemic resistance to any type of violence in general, and gender-based violence in particular.

Key words: gender violence, sexual violence, types of genocide.

გენდერული ძალადობა, როგორც გენოციდის გამოვლინება სამხედრო კონფლიქტებში: საერთაშორისო სამართლებრივი რეგულირების გარკვეული ასპექტები უკრაინის გამოცდილებით

გალინა ტატარენკო
იურისპრუდენციის კანდიდატი, კონსტიტუციური სამართლის კათედრის გამგე

ოლენა არსენტიევა
იურისპრუდენციის კანდიდატი, იურიდიული ფაკულტეტის დეკანი

ლიუბოვ კოტოვა
იურისპრუდენციის დოქტორი,
სამართლის კათედრის პროფესორი,
ვოლოდიმირ დალის სახელობის აღმოსავლეთ უკრაინის ეროვნული უნივერსიტეტი

სტატიაში წარმოდგენილია და გაანალიზებულია ძირითადი საერთაშორისო და ეროვნული სამართლებრივი აქტები, რომლებიც ემსახურება შეიარაღებული კონფლიქტების დროს, პირების გენდერული ძალადობისგან პრევენციას და დაცვას, მათ შორის, გაეროს უშიშროების საბჭოს რეზოლუცია No1325 „ქალები. მშვიდობა. უსაფრთხოება" (2000) და გაეროს უშიშროების საბჭოს ე.წ. „დის" რეზოლუციები; კონვენცია ქალთა მიმართ დისკრიმინაციის ყველა ფორმის აღმოფხვრის შესახებ და ევროპული კონვენცია ადამიანის უფლებათა და ძირითად თავისუფლებათა დაცვის შესახებ; საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართლის აქტები და ჩვეულებითი წესები. განხილულია აგრეთვე გაეროს

დეკლარაცია ქალთა მიმართ ძალადობის აღმოფხვრის შესახებ. აღნიშნულია, რომ გენდერული ძალადობის პრევენციისა და საგანგებო სიტუაციებში მასზე რეაგირების 18 უნივერსალური სტანდარტი ამჟამად აქტუალური და ყველაზე ეფექტურია. ისინი უნდა იქნას გამოყენებული ყველა კრიზისის შემთხვევაში. შერბილების, პრევენციისა და რეაგირების, ასევე კოორდინაციისა და ფუნქციონირების სტანდარტები ფუნდამენტურია.

სტატიის ავტორებმა დაადასტურეს, რომ ტერმინი „გენდერული ძალადობა“ უფრო ფართოა თავისი მნიშვნელობით, ვიდრე „სექსუალური ძალადობა“, რადგან ის მოიცავს არა მხოლოდ სექსუალურ ძალადობის აქტებს, არამედ მოიცავს ნებისმიერ ძალადობას (მათ შორის არასექსუალურ) ძალადობას. სტატიაში ასევე ყურადღება გამახვილებულია სექსუალურ ძალადობაზე ქალებსა და გოგოებზე, მამაკაცებზე და გოგოებსა და ბიჭებზე მათი სქესის მიხედვით. ისინი განიხილება, როგორც გენოციდის სახეები და ყველაზე გავრცელებული გენდერული ძალადობის აქტები, რომლებიც კვალიფიცირდება, როგორც დანაშაული. ეროვნული სამართლებრივი აქტების შესწავლა საშუალებას გვაძლევს განვაცხადოთ იმის თაობაზე, რომ უკრაინა გახდა მსოფლიოში პირველი ქვეყანა, რომელმაც მიიღო ეროვნული სამოქმედო გეგმები სამხედრო კონფლიქტის პირობებში და უზრუნველყო კონკრეტული ნაბიჯები ქალებისა და მამაკაცების თანაბარი მონაწილეობის შესაქმნელად კონფლიქტების გადაწყვეტაში, მშვიდობის დამყარებაში, რეკონსტრუქციაში.

საკვანძო სიტყვები: გენდერული ძალადობა, სექსუალური ძალადობა, გონოციდის სახეები.

ҐЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ПРОЯВ ГЕНОЦИДУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ДОСВІД УКРАЇНИ

Галина Татаренко
к.ю.н., завідувачка кафедри конституційного права,

Олена Арсентьєва
к.ю.н., декан юридичного факультету,

Любов Котова
к.ю.н., професорка кафедри правознавства,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

АНОТАЦІЯ

У статті наведені та проаналізовані базові міжнародні та національні нормативно-правові акти, які слугують запобіганню та захисту осіб від ґендерно обумовленого насильства у період збройних конфліктів. Здійснено аналіз певних груп міжнародно-правових актів: резолюцій, конвенцій, стандартів, звичаєвих актів. Проаналізована Резолюція Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки. Мир. Безпека» (2000 р.) та так звані «сестринські» Резолюції РБ ООН; Конвенція про ліквідацію усіх форм насильства (дискримінації) щодо жінок та Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод; Акти та звичаї міжнародного гуманітарного права; Декларація ООН про викорінення насильства щодо жінок тощо. Зазначено, що наразі актуальними та найбільш дієвими є 18 універсальних стандартів запобігання ґендерно обумовленому насильству та реагування на нього в умовах надзвичайних ситуацій, що мають застосовуватися у всіх кризових випадках, які є основоположними стандартами, стандартами пом'якшення наслідків, запобігання та реагування, стандартами з координації та функціонування. Автором статті доведено, що термін «ґендерно обумовлене насильство» за своїм змістом є ширшим, аніж «сексуальне насильство», бо охоплює не лише акти сексуального насильства, а включає будь-які акти насильницького (у т.ч. несексуального характеру), обумовлені ґендером. Також в статті акцентується увага на сексуальному насильстві щодо жінок та дівчат, чоловіків і насильстві щодо дівчат та хлопців на основі їх статі – як найбільш розповсюджених ґендерно обумовлених насильницьких актів, які кваліфікуються як злочини та є різновидами геноциду. Дослідження національних правових актів дозволяє констатувати, що Україна стала першою країною в світі, яка прийняла національні плани дій в умовах збройного конфлікту та передбачила конкретні кроки щодо створення умов для забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у подоланні конфліктів, встановленні миру, процесах відновлення, протидії безпековим викликам, системній протидії насильству за ознакою статі та насильству.

Ключові слова: гендерне насильство, сексуальне насильство, види геноциду.

Актуальність дослідження. Кількість збройних конфліктів, що виникали у XXI сторіччі, дорівнює 21-му протистоянню. Серед них наймасштабніший конфлікт з часів Другої світової війни – російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року. У період збройних конфліктів надзвичайно високими є ризики ґендерно обумовленого насильства, пов'язаного з протиправними діями учасників збройних протистоянь. Вразливість потенційних жертв та безпосередньо постраждалих осіб підсилюється через обмеження доступу в умовах конфлікту до правоохоронних та правозахисних органів,

соціальних послуг, медичних закладів, психологічної допомоги, штучним створенням певного інформаційного вакууму.

Стан дослідження. Теоретично-правовою основою для дослідження стану міжнародно-правового та національного регулювання питання запобігання та захисту осіб від ґендерно обумовленого насильства під час збройного конфлікту та проблематики притягнення винних осіб до відповідальності стали праці таких вчених, як Н. Аніщук, М. Арістова, Н. Болотіна, М. Буроменський, Ю. Галустян, Г. Герасименко, І. Грицай, Н. Грицяк, О. Дашковська, Л. Досвальд-Бек, А. Ілліна, Л. Кормич, Г. Лаутерпахт К. Левченко, Е. Лібанова, Т. Марценюк, О. Матвієнко, Л. Наливайко, М. Ничипоренко, Ґ. Нуріджанян, Н. Оніщенко, О. Руднєва, Ж.-М. Хенкертс, Г. Христова, Ю. Черняк та ін.

Цілі та завдання дослідження. Метою статті є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу нормативно-правових актів у сфері регулювання питань запобігання та захисту осіб від ґендерно обумовленого насильства як прояву геноциду та проблематики притягнення винних осіб до відповідальності; виявлення основних тенденцій та проблем.

Об'єктом є ґендерно обумовлене насильство в умовах збройного конфлікту

Предметом дослідження виступає національне законодавство та міжнародно-правові норми; судова практика; прогалини в правовому регулюванні ґендерно обумовленого насильства у законодавчих актах України.

Методологія дослідження. *Методологія дослідження* побудована на аналізі базових міжнародних стандартів, принципів, конвенційних та звичаєвих джерел, системному аналізі законодавства України, порівнянні, систематизації аналітичних досліджень, здійснюваних спеціалізованими міжнародними організаціями та громадським рухами тощо.

Виклад основного матеріалу. Важливість проблематики щодо ґендерно обумовленого насильства в період збройних конфліктів закріплена Резолюцією Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки. Мир. Безпека» (2000 р.) та Резолюціями Ради Безпеки ООН 1820, 1888, 1889, 1960, 2106, 2122, 2242, 2467, 2493, що разом формують порядок денний «Жінки, мир, безпека». Резолюція № 1325 була прийнята, виходячи з розуміння необхідності чіткого формулювання та закріплення позиції світової спільноти щодо визначення ролі, потреб жінок та дітей, які знаходяться під впливом збройних конфліктів. Резолюція Рада Безпеки № 1325 надає рекомендації державам і міжнародним організаціям щодо залучення жінок до вирішення військових конфліктів, а також щодо відповідальності всіх держав за припинення беззаконня і здійснення судового переслідування осіб, винних у геноциді, злочинах проти людства і військових злочинах, включно із злочинами, що стосуються сексуального та інших форм насильства по відношенню до жінок і дівчаток, і у зв'язку з цим підкреслює необхідність забезпечення того, щоб, у разі можливості, на ці злочини не поширювалася дія положення про амністію [1].

Резолюція не потребує ратифікації, бо не є документом зобов'язального характеру, але передбачає, що держави-члени ООН мають розробити національні плани дій на виконання цієї резолюції. В Україні перший Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року було затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 № 113-р [2]. 28 жовтня 2020 року Уряд України прийняв рішення про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції

Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року [3].

Саме Україна стала першою країною в світі, яка прийняла національні плани дій в умовах збройного конфлікту. Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року передбачає конкретні кроки, щодо створення умов для забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у подоланні конфліктів, встановленні миру, процесах відновлення, протидії безпековим викликам, системній протидії насильству за ознакою статі та насильству. Планом визначені 17 основних цільових груп жінок і чоловіків, які потребують залучення та безпекових гарантій під час збройного конфлікту.

Разом з положеннями резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 застосовуються так звані «сестринськи» резолюції:

Резолюція РБ 1820 (2008), що засуджує сексуальне насильство як знаряддя війни й оголошує зґвалтування та інші форми сексуального насильства військовими злочинами;

Резолюція 1889 (2009) щодо розширення участі жінок в мирних процесах і вимоги до Генерального Секретаря розробити Стратегію щодо імплементації положень резолюції РБ ООН 1325 та глобальні індикатори для відстеження ходу здійснення 1325;

Резолюція 1960 (2010), спрямована на припинення безкарності за сексуальне насильство в збройних конфліктах, закликавши Генерального секретаря «назвати й присоромити» збройні групи, які чинять сексуальне насильство і санкції для стримування конфліктів, пов'язаних із сексуальним насильством;

Резолюція 2106 (2013) прийнята для боротьби з безкарністю щодо проблеми сексуального насильства в збройних конфліктах і реалізації попередніх резолюцій;

Резолюція 2122 (2013) підтверджує прихильність Ради Безпеки до боротьби з сексуальним насильством в умовах збройного конфлікту і повного здійснення Резолюції 1325 і інших резолюцій щодо жінок, миру і безпеки;

Резолюція 2242 (2015) присвячена питанням відповідальності та участі чоловіків і хлопців в залученні жінок до вирішення питань встановлення миру та безпеки, партнерства з жіночими організаціями; ролі жінок в боротьбі з насильницьким екстремізмом і тероризмом, вдосконалення власних методів роботи Ради Безпеки по відношенню до жінок, миру і безпеки, а також узагальнила ґендерні рекомендації, розроблені на високому рівні незалежною Групою з операцій на користь миру і глобального дослідження.

Окрім вищезгаданих Резолюцій велике значення для запобігання та захисту осіб від ґендерно обумовленого насильства у період збройних конфліктів мають положення низки Конвенцій.

Конвенція про ліквідацію усіх форм насильства (дискримінації) щодо жінок, яка підкреслює зв'язок між збройним конфліктом та підвищенням ризиків ґендерно обумовленого насильства щодо жінок [4].

Конвенція про захист прав людини та основних свобод має безпосереднє відношення до захисту прав постраждалих від насильства [5]. Європейський суд з прав людини приймає та розглядає справи, які стосуються насильства проти жінок. Його рішення є джерелом національного права та обов'язковими для виконання.

З 2015 р. Україна є учасницею Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року [6].

20 червня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України № 2319-IX «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» [7]. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська Конвенція) має на меті захист жінок від насильства, недопущення,

кримінальне переслідування та ліквідацію насильства стосовно жінок і домашнього насильства, яке вчинене також і щодо чоловіків і дітей (хлопців і дівчат). На сьогодні це найбільш всеосяжна міжнародна угода у цій сфері, що використовується як основа для дій багатьох країн у Європі та за її межами. В умовах збройного конфлікту вкрай важливим є забезпечення положень Конвенції щодо попередження насильства по відношенню до жінок, підтримка постраждалих, покарання кривдників та партнерство і взаємодія усіх суб'єктів; створення та впровадження інтегрованої політики та збору даних у цій сфері; створення достатньої кількості належних та легкодоступних притулків для безпечного розташування жертв, особливо жінок та їх дітей (ст. 23 Конвенції), організація у масштабі країни безкоштовних телефонних лінії підтримки, які мають працювати цілодобово та без вихідних (ст. 24) тощо.

Водночас, внаслідок широкомасштабної збройної агресії російської федерації виконання Україною зобов'язань, передбачених Конвенцією, на тимчасово окупованих територіях, в АР Крим та місті Севастополі не гарантується до повного відновлення там конституційного ладу Української держави. Будь-які незаконно створені органи, їхні посадові особи на тимчасово окупованих територіях є нелегітимними, а будь-які ухвалені ними акти (рішення, документи) – недійсні та не створюють жодних правових наслідків.

Окрему групу міжнародних актів, що стосуються тематики ґендерно обумовленого насильства, складають акти міжнародного гуманітарного права - Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни, ратифіковані Указом Президії Верховної Ради УРСР від 3 липня 1954 року (набрали чинності для України 3 січня 1955 року) [8], а також Додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 року. Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року містять статті, які стосуються серйозних порушень Женевських конвенцій (ст. 50 I Женевської конвенції, ст. 51 II Женевської конвенції, ст. 130 III Женевської конвенції, ст. 147 IV Женевської конвенції). Відповідно до положень Женевських конвенцій - серйозні порушення конвенцій є злочинами, за які всі держави-учасниці конвенцій зобов'язані встановити ефективні кримінальні покарання.

До серйозних порушень (ст. 147 IV Женевської конвенції) належить умисне вбивство, тортури або нелюдське поводження, зокрема біологічні експерименти, які умисно спричинятимуть тяжкі страждання чи серйозні травми тілу або здоров'ю, нелегальна депортація чи переведення або нелегальне ув'язнення особи, яка перебуває під захистом; примушення особи, яка перебуває під захистом, служити у збройних силах ворожої держави або умисне відбирання в особи, яка перебуває під захистом, прав на справедливий і офіційний судовий процес, рекомендований цією Конвенцією; захоплення полонених і широкомасштабне руйнування і привласнення власності, не виправдане воєнною необхідністю, здійснюване незаконно і безцільно.

Вчинення відповідних серйозних порушень Женевських конвенцій на ґендерній основі буде вважатись воєнним злочином. IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни містить спеціальні положення щодо захисту жінок - ст. 27 встановлює, що жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, зокрема захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність. Згідно зі ст. 76 IV Женевської конвенції у випадку обвинувачення у скоєнні злочину жінок будуть утримувати в окремих приміщеннях, за ними наглядатимуть саме жінки. Також IV Женевська конвенція у кількох статтях встановлює спеціальний захист вагітних жінок, матерів із дітьми до семи років та породіль (ст. 14, 16, 23, 38, 50, 89, 98, 132). Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, містить окрему Главу II «Заходи для захисту жінок і дітей». Конвенції передбачають універсальну юрисдикцію за скоєння серйозних порушень, тобто за скоєння серйозних порушень Женевських конвенцій до відповідальності фізичну особу може притягнути будь-яка держава-учасниця Женевських конвенцій.

Виходячи з значення міжнародного звичаю, як джерела права, звичаєве міжнародне гуманітарне право містить низку норм, що стосуються заборони насильства щодо жінок. Норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права були досліджені та акумульовані завдяки зусиллям Міжнародного Комітету Червоного Хреста та представлені у Доповіді «Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Том I. Норми.» у 2006 р. [9], що містить норми, які стосуються ґендерно обумовленого насильства. Норми розповсюджуються як на збройні конфлікти міжнародного, так і неміжнародного характеру. Зокрема, норма 88 встановлює, що при застосуванні міжнародного гуманітарного права передбачається заборона будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи віросповідання, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, статків, місця народження чи іншого статусу або за будь-якими подібними ознаками [10, с.452]. Норма 90 встановлює заборони щодо катувань, жорстокого чи нелюдського поводження, наруги над людською гідністю, принизливе й образливе поводження. Норма 92 встановлює, що заборонено заподіювати каліцтва, проводити медичні або наукові експерименти чи будь-які інші медичні процедури, яких вказана особа не потребує за станом здоров'я і які не відповідають загальноприйнятим медичним нормам[10, с.409]. Нормою 93, забороняються зґвалтування та інші форми сексуального насильства [10, с.412]. Норма 134 визначає особливі потреби жінок, що знаходяться під впливом збройного конфлікту, шляхом надання їм особливого захисту до якого потрібно відноситися з повагою. Зокрема до особливих потреб жінок, які

знаходяться під впливом збройного конфлікту, окрім надання медичної, психологічної, соціальної допомоги, відносяться захист від усіх форм сексуального насилля [10, с.669].

Щодо визначення поняття «ґендерно обумовлене насильство», то слід зазначити що цей термін за своїм змістом є ширшим, аніж «сексуальне насильство», бо охоплює не лише акти сексуального насильства, а включає будь-які акти насильницького (у т.ч. несексуального характеру), обумовлені ґендером.

Міжвідомчій постійний комітет визначив гендерне насильство як будь-яку насильницьку дію, вчинену проти волі особи. До причин такого насильства комітет відніс: погляди, переконання, норми і структури, які сприяють і потурають дискримінації за гендерною ознакою та нерівноправністю [11].

Широке визначення ґендерно обумовленого насильства міститься у «Міжвідомчих мінімальних стандартах запобігання ґендерно зумовленому насильству та реагування на нього в умовах надзвичайних ситуацій» та передбачає, що це насильство спрямоване проти чоловіка або жінки на основі її/його конкретної ролі в суспільстві та застосовується до жінок, дівчат, чоловіків і хлопців, щоб ствердити та відтворити усталені гендерні ролі і норми [12].

Ґендерно обумовлене насильство означає будь-який насильницький акт, скоєний проти волі людини і оснований на приписуваних суспільством (тобто ґендерних) відмінностях між чоловіками і жінками. Цей термін включає акти, що завдають фізичної, сексуальної або психологічної шкоди чи страждань, погрози вчинення таких актів, примус та інші види свавільного позбавлення волі. Ці акти можуть учинятися як у громадському, так і у приватному житті [13, с.5]. Цей термін також охоплює також сексуальне насильство, що вчиняється з єдиною метою посилення ґендерно несправедливих норм маскулінності та фемінності [13, с.5].

У Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок насильство щодо жінок ґендерно обумовлене насильство визначено як «будь-який акт насильства, вчинений на підставі статевої ознаки, який завдає або може завдати фізичної, статевої чи психологічної шкоди або страждань жінкам» та підкреслено, що таке насильство є «проявом нерівного співвідношення сил між чоловіками та жінками, яке склалося історично і призвело до домінування над жінками й дискримінації щодо жінок із боку чоловіків, а також перешкоджає всебічному поліпшенню становища жінок» [14].

«Міжвідомчі мінімальні стандарти запобігання ґендерно зумовленому насильству та реагування на нього в умовах надзвичайних ситуацій» містять 18 універсальних стандартів, що мають застосовуватися у всіх кризових випадках. Стандарти розділені на три групи: (1) основоположні стандарти, (2) стандарти пом'якшення наслідків, запобігання та реагування, (3) стандарти з координації та функціонування [15, с.14].

Стандарти описують, що має бути реалізовано для запобігання ґендерно обумовленому насильству та які міжвідомчі послуги мають бути надані постраждалим від насильства у надзвичайних ситуаціях. Кожен стандарт складається з таких елементів: основні дії, показники, інструкції та інструменти [15, с.15].

Мета вищезазначених стандартів полягає у тому, що «дійти узгодженого розуміння того, якими мають бути мінімальні вимоги до програм запобігання ҐЗН та реагування на нього у надзвичайних ситуаціях», до яких відносяться і ситуації збройних конфліктів [12].

Серед найбільш розповсюджених ґендерно обумовлених насильницьких актів, які кваліфікуються як злочини, що є різновидами геноциду – сексуальне насильство щодо жінок та дівчат, сексуальне насильство щодо чоловіків і насильство щодо дівчат та хлопців на основі їх статі [16].

Згідно з положеннями Римського статуту МКС [17] - сексуальне насильство є міжнародним злочином та за різних обставин може вважатись геноцидом, злочином проти людяності, воєнним злочином, що відноситься до категорії злочинів per se (у чистому вигляді), розглядається як прояв інших видів насильства. В свою чергу, низка статей Римського статуту визначає поняття та види злочинів геноциду та злочинів проти людяності які можуть містити у своїх складах елементи ґендерно обумовленого насильства, зокрема сексуального.

Так, згідно ст. 6 Римського статуту злочин геноциду - будь-яке з діянь, вчинене з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку. До таких діянь віднесено: убивство членів такої групи, спричинення серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи, навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове її фізичне знищення, заходи, розраховані на запобігання дітонародженню в середовищі такої групи та насильницька передача дітей з однієї такої групи до іншої [17].

Ст. 7 Римського статуту до злочинів проти людяності відносить: катування, зґвалтування, обернення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусову вагітність, примусову стерилізацію або будь-які інші форми сексуального насильства порівняної тяжкості, інші нелюдські діяння аналогічного характеру, які навмисне спричиняють сильні страждання або серйозні тілесні ушкодження чи завдають серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю. Стаття 7 встановлює, що «для цілей цього Статуту розуміється, що термін "ґендерний" у контексті суспільства відноситься до обох статей, чоловічого та жіночому. Термін "ґендерний" не має будь-якого іншого значення, відмінне від вищезазначеного» [17]. Зміст статті дає змогу дійти висновку, що перелік діянь не є вичерпним, і суд має змогу додавати нові злочини до цього переліку.

Що стосується категорії воєнних злочинів, то ст. 8

Римського статуту воєнними злочинами називає чотири категорії діянь: серйозні порушення Женевських конвенцій; інші серйозні порушення законів і звичаїв, які застосовуються у міжнародних збройних конфліктах; серйозні порушення ст. 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій 1949 року у випадку неміжнародного збройного конфлікту; інші серйозні порушення законів і звичаїв, які застосовуються у випадку неміжнародного збройного конфлікту [17]. Ґендерно орієнтованими серед переліку воєнних злочинів є: катування та нелюдське поводження (включно з біологічними експериментами), умисне спричинення серйозних страждань або серйозних тілесних пошкоджень чи шкоди здоров'ю, посягання на людську гідність. До останніх належать образливе і принизливе поводження, зґвалтування, обернення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація і будь-які інші види сексуального насильства, які є грубими порушенням Женевських конвенцій та їхньої спільної ст. 3 тощо.

Окрім МКС існує низка міжнародних кримінальних трибуналів, які у своїх статутних та установчих документах встановлюють юрисдикцію цих трибуналів щодо ґендерно обумовлених правопорушень (злочинів). Наприклад, це Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії з 1991 р.), створений у 1993 році [18], Міжнародний трибунал для Руанди (Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші схожі порушення, вчинені на території сусідніх держав, у період з 1 січня 1994 р. до 31 грудня 1994 р.) [19].

Щодо визначення сексуального насильства в контексті збройних конфліктів різних видів як воєнного злочину, то можна навести таке формулювання: «Сексуальне насильство як воєнний злочин – це акт сексуального характеру щодо однієї або декількох осіб або примус такої особи або осіб до участі в акті сексуального характеру через застосування сили або погрози застосування сили або примусу» [20, с.27].

Елементами злочину є:

- вчинене насильство порівняної тяжкості із серйозними порушеннями, передбаченими Женевськими конвенціями або статтею III Женевських конвенцій;
- особа, яка вчиняє таке насильство, усвідомлює фактичні обставини, які свідчать про тяжкість злочину;
- насильство відбулось у контексті та було пов'язано з міжнародним або неміжнародним збройним конфліктом;
- особа, яка вчиняла насильство, усвідомлювала існування збройного конфлікту [21].

Таким чином, можна дійти висновку, що міжнародне право та міжнародне гуманітарне право враховують ґендерно орієнтований підхід при встановлені заборон, відповідальності, формуванні переліку злочинів що містять ґендерно обумовлений контекст. Аналіз міжнародних актів дозволяє констатувати, що ґендерно обумовлені правопорушення (злочини) можна віднести до однієї з трьох категорій міжнародних злочинів: злочини загальнокримінальної спрямованості, злочини проти людяності, воєнні злочини (геноцид).

Виходячи з вищезазначеної класифікації міжнародних злочинів, розглянемо національне законодавство та судову практику, особливості імплементації міжнародного права щодо ґендерно обумовлених правопорушень в умовах збройного конфлікту в Україні.

20 січня 2020 року Україною підписано Римський

статут, але наразі не ратифікований. Водночас це не стало перешкодою для України аби скористатися статутним механізмом МКС, що надає можливість державам, які не є учасницями Римського статуту звернутися до суду з заявами (деклараціями) про визнання юрисдикції МКС у конкретних ситуаціях. Україна скористалася такою можливістю двічі. 04 лютого 2015 р. Верховною Радою України було прийнято Постанову «Про Заяву про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами РФ та керівниками терористичних організацій "ЛНР" та "ДНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян», якою була визнана юрисдикція Міжнародного кримінального суду з метою притягнення до кримінальної відповідальності у Міжнародному кримінальному суді щодо передбачених статтями 7 та 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду злочинів проти людяності, воєнних злочинів, скоєних на території України, починаючи з 20 лютого 2014 року і по теперішній час вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", яких визначить прокурор Міжнародного кримінального суду [22]. В заявах Україна наполягала на тому, що зазначені ситуації підпадають під категорію злочини проти людяності і до відповідальності за ці злочини потрібно притягнути вищих посадових осіб рф та інших осіб, яких визначить прокурор МКС.

Пізніше, у 2016 році, ВРУ прийняла Закон № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [23], на підставі якого ст. 124 Конституції України було викладено у новій редакції: «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду» (ч.6 ст. 124). Зазначена конституційна норма набула чинності 30 червня 2019 р.

Злочин геноциду передбачено Кримінальним кодексом України (ст.442 КУ) та Інструкцією про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України , затвердженої Наказом Міністерства оборони України 23.03.2017 № 164 (п.13 Розділ II). Ці акти надають однакове визначення злочину геноциду, зокрема: ...діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу [24]. Положення статті 442 ККУ дещо звужують зміст діянь, за які встановлюється відповідальність у міжнародному кримінальному праві за злочин геноциду, наприклад не включає всіх форм сексуального насильства, що можуть бути проявами геноциду. У міжнародному праві використовується юридична конструкція «серйозні тілесні ушкодження»,

яка включає в себе форми сексуального насильства, які досягають мінімального порогу серйозності, щоб становити порушення положень Женевських конвенцій 1949 року та Додаткового протоколу І. Українське законодавство оперує поняттям «тяжкі тілесні ушкодження» яке є вужчим за своїм змістом, аніж поняття «серйозні тілесні ушкодження».

Серед національного законодавства слід відзначити: Закон України № 2789-III «Про попередження насильства в сім'ї», Закон України № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Закон України № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»., Постанову КМУ від 26 липня 2003 року № 616 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу»; Постанову КМУ від 21 листопада 2013 року № 895 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах», Постанову № 896 «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)»; Постанову № 504 «Про проведення гендерно-правової експертизи», Постанову КМУ від 30 січня 2013 року № 61 «Питання проведення антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів», Розпорядження КМУ № 229-р від 5 квітня 2017 року про схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, Розпорядження КМУ від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р затверджено Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року.

У Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій у серпні 2015 року указом Президента України № 501/2015, зазначається, що «законодавство з питань запобігання ґендерному насильству потребує удосконалення і приведення у відповідність із міжнародними стандартами».

Окремим важливим моментом, на нашу думку, є дослідження питання кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, пов'язаних з ґендерно обумовленим насильством у період збройного конфлікту, а саме ст.433 Кримінального кодексу України, яка зазначає, що «насильство над населенням, вчинене на території ведення воєнних дій, є військовим злочином, що кваліфікується як тяжкий злочин». Потребують детального аналізу елементи складу злочину, кваліфікуючи ознаки, аналіз практики застосування статті тощо, що стане у подальшому предметом окремого дослідження.

Висновки. Авторами були проаналізовані міжнародно-правові акти, що мають важливе значення для запобігання та захисту осіб від ґендерно обумовленого насильства у період збройних конфліктів, та їх було відповідно умовно згруповано:

- Резолюція Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки. Мир. Безпека» (2000 р.), та інші так звані «сестринські» Резолюції РБ ООН, які разом формують порядок денний «Жінки, мир, безпека»;
- Конвенції, зокрема, Конвенція про ліквідацію усіх форм насильства (дискримінації) щодо жінок (підкреслює зв'язок між збройним конфліктом та підвищенням ризиків ґендерно обумовленого насильства щодо жінок) та Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод (у тому числі, має відношення щодо захисту прав постраждалих від насильства);
- Акти міжнародного гуманітарного права - Женевські конвенції від 12.08.1949 р. про захист жертв війни, а також Додаткові протоколи до них від 08.06.1977 р.;
- Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права були досліджені та акумульовані завдяки зусиллям Міжнародного Комітету Червоного Хреста;
- Декларація ООН про викорінення насильства щодо жінок.

Також у ході дослідження було зазначено, що застосовується 18 універсальних стандартів запобігання ґендерно зумовленому насильству та реагування на нього в умовах надзвичайних ситуацій, що мають застосовуватися у всіх кризових випадках. Ці стандарти розділені на три групи: (а) основоположні стандарти, (б) стандарти пом'якшення наслідків, запобігання та реагування, (с) стандарти з координації та функціонування.

Дослідження національних правових актів, спрямованих на запобігання та захист осіб від ґендерно обумовленого насильства у період збройних конфліктів дозволяє констатувати, що Україна стала першою країною в світі, яка прийняла національні плани дій в умовах збройного конфлікту. Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року передбачив конкретні кроки щодо створення умов для забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у подоланні конфліктів, встановленні миру, процесах відновлення, протидії безпековим викликам, системній протидії насильству за ознакою статі та насильству. Вважаємо, що досвід України може бути використано іншими державами, що знаходяться в подібних з Україною ситуаціях збройних протистоянь та вплинути на удосконалення міжнародних актів щодо регулювання проблемних аспектів ґендерно обумовленого насильства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» URL: http://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/#resolution (дата звернення: 25.08.2022);

2. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 "Жінки, мир, безпека" на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. №

113-р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-р#Text (дата звернення: 25.08.2022);

3. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 "Жінки, мир, безпека" на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жотвня 2020 р. № 1544-р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-р#Text (дата звернення: 25.08.2022);

4. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, 18 December 1979 URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women (дата звернення: 25.08.2022);

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.08.2022);

6. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l54#Text (дата звернення: 25.08.2022);

7. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України вид 20. 06.2022 № 2319-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-IX#Text (дата звернення: 25.08.2022);

8. Конвенція про захист цивільного населення під час війни URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 25.08.2022);

9. Обычное международное гуманитарное право. Том I. Нормы. Жан-Мари Хенкертс и Луиза Досвальд-Бек. Перевод с английского. МККК. 2006 - 874с. URL: https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/customary.pdf (дата звернення: 25.08.2022);

10. Kniga_Guman_pravo_chast_1.qxd URL: https://www.icrc.org/ru/doc/assets /files/other/customary.pdf (дата звернення: 25.08.2022);

11. Руководство по ГН для получения дополнительной информации: Межведомственный постоянный комитет (МПК). 2015 г. Руководство по интеграции действий по гендерному насилию в гуманитарные мероприятия, URL: http://gbvguidelines.org/wp-content/uploads/2015/09/2015-IASCGender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf (дата звернення: 24.08.2022);

12. Міжвідомчі мінімальні стандарти запобігання ґендерно зумовленому насильству та реагування на нього в умовах надзвичайних ситуацій URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0 %B2%D1%96% D0%B4%D0%BE%D0%BC%D1%87%D1%96%20%D0%BC% D1%96%D0% BD%D1%96%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8_%D1%83%D0%BA%D1%80_%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB.pdf (дата звернення: 24.08.2022);

13. IASC (Inter-agency Standing Committee), 2015a. Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action: Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery;

14. United Nations General Assembly resolution 48/104 (1993), Declaration on the Elimination of Violence against Women URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women (дата звернення: 25.08.2022);

15. Minimum_Standards_Report_RUSSIAN.Final_.pdf URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Minimum_Standards_Report_RUSSIAN. Final.pdf. – с.14 (дата звернення: 25.08.2022);

16. Humanitarian exchange. Special feature Gender-based violence in emergencies. – No 60, February 2014. – Source URL: http://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/ HE_60_web_1.pdf. (дата звернення: 25.08.2022);

17. Римський статут МКС URL: https://web.archive.org/web /20160422075501/https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en (дата звернення: 25.08.2022);

18. United Nations | International Residual Mechanism for Criminal Tribunals URL: https://www.icty.org (дата звернення: 25.08.2022);

19. United Nations | International Residual Mechanism for Criminal Tribunals URL: https://unictr.irmct.org/en/tribunal (дата звернення: 25.08.2022);

20. Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України / А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич та ін.; за заг. ред. В. Щербаченка, Г. Янової // ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». – К., 2017. – с.27.;

21. Crimes. – Source URL: https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesE (дата звернення: 25.08.2022);

22. Про Заяву про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами РФ та керівниками терористичних організацій "ЛНР" та "ДНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян: Постанова ВРУ від 04.02.2015 № 145-VIII // Відомості Верховної Ради України від 20.03.2015, 2015 р., № 12, стор. 695, стаття 77 (дата звернення: 24.08.2022);

23. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401- VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text (дата звернення: 24.08.2022);

24. Кримінальний Кодекс України URL: Відомості Верховної Ради України, від 29.06.2001, 2001 р., № 25, стаття 131 (дата звернення: 24.08.2022).